

organisations and public authorities. The models of Italy and Norway are examined separately, where student clinics take the form of strategic public interest litigation monitoring and the provision of direct legal assistance in the field.

Considerable attention is devoted to the IRAC method (Issue – Rule – Application – Conclusion) as a universal tool for structuring legal analysis and developing both oral and written legal argumentation skills. The article highlights the role of the classroom component of the legal clinic – interactive techniques, role-play exercises, case-based discussions, and individual mentoring – in ensuring the comprehensive development of argumentation competences. The significance of institutional structures such as the Student Law Office at Northumbria University, the Amsterdam Law Firm, and the Jussbuss initiative at the University of Oslo is analysed as examples of effective integration of clinical practice into the formal educational process.

The findings of the study lead the author to conclude that effective competence-building in legal argumentation is ensured through the institutionalisation of clinical education as a mandatory component of law school curricula, combined with the use of live-client clinics, Moot Courts, and structured legal analysis methodologies. The article outlines prospects for applying the identified experience in Ukraine, including the normative entrenchment of clinical practice as a credit-bearing component of educational programmes, the development of specialised legal clinics, the adaptation of argumentation methodologies to domestic judicial practice and evidentiary frameworks, and the enhancement of interdisciplinary training with an emphasis on practical legal reasoning and professional communication skills.

Keywords: competence-based approach, competence, lawyer, legal argumentation, legal clinic, clinical education model, Moot Courts, IRAC method, legal education reform.

Дата першого надходження статті до видання: 18.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.04.2026 р.

УДК 340

DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.10

Остан'як Микола Михайлович,
завідувач Юридичної клініки,

доктор філософії (PhD) зі спеціальності 081 Право,
викладач кафедри теорії та історії держави і права,

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2224-6055>

Костів Іван Ярославович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7464-8999>

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК ІНСТИТУТ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню ролі юридичних клінік як інституційного механізму формування правової культури суспільства в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано теоретико-правові засади функціонування юридичних клінік, їх правопросвітницьку функцію та вплив на рівень правової свідомості громадян. Досліджено особливості трансформа-

ції правопросвітницької діяльності юридичних клінік в умовах збройного конфлікту, зокрема розширення цільових груп клієнтів, впровадження дистанційних форм роботи та підвищення суспільного запиту на правову допомогу. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавчого регулювання діяльності юридичних клінік з урахуванням викликів воєнного часу. Зроблено висновки щодо перспектив розвитку юридичних клінік як ключових суб'єктів правопросвіти в сучасних умовах.

Ключові слова: юридична клініка, правова культура, правова просвіта, правосвідомість, воєнний стан, безоплатна правова допомога, клінічна юридична освіта, внутрішньо переміщені особи.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у лютому 2022 року та запровадження воєнного стану поставили перед суспільством і державою безпрецедентні правові виклики. Мільйони громадян опинилися перед необхідністю вирішення нагальних правових питань: захисту майнових прав на окупованих та звільнених територіях, оформлення статусу внутрішньо переміщених осіб, отримання соціальних виплат, питань спадкування, трудових та сімейних правовідносин. Водночас можливості традиційних правових інституцій виявилися суттєво обмеженими: суди перейшли на скорочений режим роботи, адвокатські об'єднання зазнали структурних потрясінь, а система безоплатної правової допомоги почала функціонувати в умовах надмірного навантаження.

У цьому контексті юридичні клініки закладів вищої освіти набули нового значення як інституції, здатні оперативного реагувати на потреби населення у правовій допомозі та правовій просвіті. Водночас питання їх ролі у формуванні правової культури суспільства в умовах воєнного стану залишається малодослідженим у вітчизняній правовій науці, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Проблема правової культури суспільства безпосередньо пов'язана з реалізацією конституційних прав і свобод людини, верховенством права та ефективністю правової системи загалом. В умовах збройного конфлікту правова культура набуває особливого значення як чинник соціальної стійкості, здатності суспільства зберігати правовий порядок особливо в екстремальних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування правової культури та функціонування юридичних клінік як інструменту правопросвіти досліджувалися у працях широкого кола науковців, зокрема О. Макарової, Ю. Крилової, Г. Попадинець та М. Брижка, які зосереджували увагу на дефініційному аналізі та системних проблемах правового розвитку суспільства. Філософсько-рефлексивні та аксіологічні аспекти правосвідомості особистості висвітлено у роботах Ю. Міхальнової, Л. Кравченко та О. Саєнка, тоді як прикладну роль юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги та їх вплив на професійну ідентичність і буденну правосвідомість аналізували М. Аракелян, А. Бежевець, Т. Колеснік та Л. Амелічева. Окремий масив досліджень присвячено правопро-

світницькій діяльності та медіатизації юридичного клінічного руху (А. Шовкун, О. Письменна, Г. Лазарчук), а також порівняльно-правовому аналізу досвіду країн ЄС (А. Поляков). Попри значний науковий доробок, актуальним залишається комплексне переосмислення діяльності юридичних клінік як суб'єктів формування правової культури в специфічних умовах воєнного стану, що вимагає деталізації питань дистанційної роботи та нормативного регулювання у кризовий період.

Метою статті є дослідження юридичної клініки як інституту формування правової культури суспільства в умовах воєнного стану в Україні, виявлення особливостей трансформації її правопросвітницької функції та обґрунтування пропозицій щодо удосконалення правового регулювання цієї сфери. Для досягнення зазначеної мети визначено такі завдання: розкрити поняття та структуру правової культури суспільства як об'єкта правопросвітницького впливу юридичних клінік; проаналізувати засади та організаційні форми правопросвітницької діяльності юридичних клінік; дослідити специфіку функціонування юридичних клінік в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Правова культура суспільства як об'єкт формування та її елементна структура

Високий рівень правосвідомості громадян виступає фундаментальною передумовою для практичного втілення конституційних цінностей та успішного державотворення в Україні. Формування стійкої правової культури не лише забезпечує дієвість правової системи, а й стає тим життєздатним підґрунтям, на якому розбудовується зріле громадянське суспільство та утверджується реальне верховенство права. Отже, без внутрішнього прийняття правових норм кожною особистістю неможливо побудувати справжню демократичну державу, де закон є вищим пріоритетом, а права людини – захищеною реальністю [1, с. 105].

Правова культура суспільства є складним і багаторівневим явищем, яке охоплює сукупність правових цінностей, знань, переконань, поведінкових навичок і практик, що визначають ставлення громадян до права та правової системи [2, с. 60]. У науковій літературі правову культуру визначають як сукупність суспільних цінностей у сфері права, які демонструють ступінь розвитку свободи людини та рівень загального правового прогресу держав [3, с. 128].

Структура правової культури особистості являє собою органічну єдність глибоких правових знань, ціннісного ставлення до закону та навичок правомірної поведінки. Вона охоплює не лише інтелектуальну обізнаність із нормами права, а й психологічну готовність дотримуватися їх через внутрішнє переконання в їхній справедливості («віру в право»). Кінцевим же показником сформованості такої культури є здатність людини свідомо керувати своєю діяльністю,

ефективно використовуючи правовий інструментарій для реалізації власних інтересів та виконання юридичних обов'язків у межах закону [4, с. 82–83].

Дослідники наголошують, що правосвідомість є центральним елементом правової культури. Т. Є. Колеснік, зазначає, що правосвідомість є ключовим інтелектуально-вольовим регулятором, який визначає ефективність державних перетворень та якість правопорядку в країні. Вона функціонує як складна система правових знань, оціночного ставлення та вольових настанов (онтологічний, аксіологічний та праксеологічний аспекти), що формуються у процесі правової соціалізації особи. Особливу роль у цьому процесі відіграє правопросвітницька діяльність, зокрема через роботу юридичних клінік, яка трансформує теоретичні норми у практичні навички громадян, сприяючи розвитку буденної правосвідомості [5, с. 78–85].

В умовах воєнного стану правова культура набуває особливої функції – вона стає чинником соціальної згуртованості та правової стійкості суспільства. Л. Кравченко та О. Саєнко звертають увагу на те, що ключовими перешкодами у формуванні правової культури є «інституційна незавершеність та фрагментарність політик, дефіцит соціалізаційної інфраструктури, а також недостатня рутинізація справедливої процедури в точках щоденного контакту громадянина з державою» [6, с. 14].

В умовах воєнного стану актуальність правової культури зростає, оскільки вона трансформується з теоретичної категорії у стратегічний інструмент національної безпеки та соціальної стійкості. У період правової невизначеності та обмеження певних прав саме високий рівень правосвідомості запобігає дезорганізації суспільства, забезпечуючи згуртованість громадян навколо спільних цінностей. Системні проблеми, як-от «дефіцит соціалізаційної інфраструктури» та відсутність «справедливої процедури» в органах влади, стають критичними ризиками, оскільки будь-яка несправедливість у взаємодії держави й громадянина під час війни підриває довіру до інституцій. Отже, подолання фрагментарності державних політик та впровадження зрозумілих правових алгоритмів є необхідним для формування того фундаменту правової культури, який дасть змогу суспільству ефективно функціонувати в екстремальних умовах та чинити опір зовнішнім викликам.

2. Юридична клініка як суб'єкт правопросвітницької діяльності

Юридичний клінічний рух в Україні трансформувалася у фундаментальний інститут, що поєднує в собі інноваційну освітню методика та дієвий правозахисний механізм. Як специфічний структурний елемент вищої школи, юридична клініка забезпечує інтеграцію теоретичних знань у практичну площину через керовану викладачами практику, що дає змогу студентам здобувати професійні навички безпосередньо в процесі надання правової допомоги. Такий формат не

лише суттєво підвищує якість підготовки майбутніх правників, а й виступає ефективною моделлю безоплатної правової допомоги, що поступово закріпилася в нормативному полі як невід'ємний складник загальнодержавної системи захисту прав і свобод громадян [7, с. 57].

А. М. Бежевець наголошує, що юридичні клініки займають особливе місце в системі суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги, поєднуючи освітню та соціальну функції. Водночас їх правовий статус як суб'єктів системи безоплатної правової допомоги потребує чіткішого законодавчого врегулювання [8, с. 18–19]. М. Р. Аракелян підкреслює, що юридична клініка є ефективною моделлю надання безоплатної правової допомоги, яка одночасно забезпечує практичну підготовку майбутніх правників та реалізацію правозахисних функцій [7, с. 56].

Правопросвітницька функція є однією з ключових у діяльності юридичних клінік. А. А. Шовкун зазначає, що до правопросвітницької діяльності залучені й юридичні клініки як структурні підрозділи закладів вищої освіти, що здійснюють просвітницьку роботу «на всіх рівнях управлінського впливу» [9, с. 546]. Стандарти діяльності юридичних клінік України (затверджені Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік України у 2014 р.) серед основних напрямів роботи окремо виділяють просвітницьку діяльність. Діяльність юридичних клінік у сфері правової просвіти базується на поєднанні професійного становлення студентів із формуванням високої правової культури населення через різноманітні форми безпосередньої (лекції, тренінги, інтерактивні заняття «практичного права») та дистанційної (публікації, ЗМІ, інтернет-ресурси) роботи. Ефективність цього процесу забезпечується жорсткими вимогами до методичної підготовки, де ключову роль відіграє кураторство викладачів, актуальність тематики та використання інноваційних інтерактивних методик. Системний підхід до документального супроводу, звітності та постійного рецензування занять гарантує високу якість освітніх послуг, перетворюючи юридичну клініку на надійний інструмент практичного навчання, що одночасно забезпечує професійну компетентність майбутніх юристів та задовольняє реальні інформаційні потреби суспільства [10].

Законодавче ігнорування інституту юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги (БПД) створює суттєву перешкоду для розвитку правової держави, особливо в умовах воєнного стану, коли запит на правовий захист зростає експоненціально. Незважаючи на тривалий досвід надання безоплатних послуг та потужний кадровий потенціал у вигляді студентів-правників, клініки де-юре залишаються поза державною системою, що вимагає негайного внесення змін до статті 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Визнання юридичної клініки офіційним суб'єктом надання БПД дасть змогу не лише легалізувати їхню діяльність і розширити доступ населення до правосуддя, а й забез-

печить синергію між практичною підготовкою майбутніх юристів та соціальними потребами суспільства, перетворюючи навчальний процес на дієвий інструмент зміцнення правопорядку [8, с. 18–19].

3. Специфіка функціонування юридичних клінік в умовах воєнного стану

Запровадження воєнного стану з 24 лютого 2022 року кардинально змінило умови функціонування юридичних клінік. З одного боку, вони зіткнулися з організаційними труднощами: евакуація університетів із зон бойових дій, переведення навчального процесу на дистанційний формат, мобілізація частини науково-педагогічного персоналу та студентів. З іншого боку, суспільний запит на правову допомогу та правову просвіту різко зріс. У контексті збройного конфлікту правова освіта проходить через фундаментальну адаптацію, трансформуючись із загальнотеоретичної дисципліни у прикладний інструмент виживання та захисту інтересів у кризових умовах. Зміна змістовних акцентів на користь міжнародного гуманітарного та воєнного права дає змогу адекватно реагувати на нові правові виклики, тоді як перехід до дистанційних форматів забезпечує доступність знань навіть в умовах нестабільності. Пріоритетність допомоги найбільш вразливим категоріям – внутрішньо переміщеним особам, ветеранам та родинам загиблих – підкреслює гуманістичну та соціально-стабілізуючу роль правової освіти, перетворюючи її на критично важливий елемент забезпечення стійкості як окремої особистості, так і всього суспільства в умовах війни.

Виокремимо ключові напрями трансформації правопросвітницької діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану.

По-перше, розширення цільових груп клієнтів. До традиційних категорій (малозабезпечені громадяни, студенти, пенсіонери) додалися нові: внутрішньо переміщені особи, особи з тимчасово окупованих територій, члени сімей військовослужбовців, ветерани. Кожна з цих груп потребує специфічної правової просвіти з актуальних для них питань – від оформлення документів для ВПО до пільгового кредитування та захисту прав на майно. Саме юридичні клініки, маючи досвід роботи з вразливими верствами населення, стали одними з перших інституцій, що адаптували свою діяльність до цих потреб.

По-друге, впровадження дистанційних і цифрових форм правопросвіти. О. П. Письменна та Г. Є. Лазарчук наголошують, що «медіатизація правопросвіти» – тобто використання засобів масової інформації та цифрових платформ – суттєво підвищує ефективність правопросвітницьких заходів і дає змогу охопити значно більшу аудиторію [11, с. 127]. В умовах воєнного стану, коли фізичний доступ до юридичної допомоги є ускладненим, саме онлайн-консультування, вебінари, правові чати у месенджерах та публікації у соціальних мережах стали основними каналами правопросвіти. О. П. Письменна у публікації 2025 року за-

значає, що застосування інформаційних технологій під час реалізації правопросвітницьких заходів суттєво підвищує їх результативність [12, с. 178–179].

По-третє, актуалізація змісту правопросвіти. Серед правових тем, що набули найбільшої актуальності в умовах воєнного стану, – оформлення статусу ВПО; компенсація за зруйноване майно; права і пільги військовослужбовців та їхніх сімей; правовий режим воєнного стану та обмеження прав і свобод у цей період; відповідальність за порушення законодавства про воєнний стан; питання спадщини в умовах бойових дій; захист прав дитини. Юридичні клініки стали важливим джерелом роз'яснення нормативних змін, яких в умовах воєнного стану відбувається надзвичайно багато.

По-четверте, посилення взаємодії юридичних клінік з органами державної влади та громадянським суспільством. В умовах воєнного стану активізувалась практика укладення меморандумів між юридичними клініками та регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, що допомагають ВПО. Така інтеграція дала змогу юридичним клінікам розширити охоплення цільових аудиторій та підвищити ефективність правопросвітницьких заходів.

Водночас функціонування юридичних клінік в умовах воєнного стану породжує й специфічні проблеми. Серед них: відсутність достатньої нормативної бази, що регулює роботу клінік під час надзвичайних станів; психологічний стан студентів-консультантів, які самі переживають наслідки воєнних подій; ризики інформаційної безпеки під час дистанційної роботи; питання дотримання конфіденційності під час онлайн-консультування. Ці проблеми потребують системного вирішення на законодавчому рівні.

4. Юридична клініка як інститут формування правової культури: механізм та засоби впливу

Формування правової культури суспільства через інститут юридичних клінік реалізується через кілька механізмів.

Перший – безпосередній правопросвітницький вплив через надання правової допомоги та консультування. Отримуючи кваліфіковану правову консультацію, громадяни не лише вирішують конкретну правову проблему, але й підвищують свій рівень правових знань, що є елементом правової культури. За висновком Т. Є. Колеснік, правопросвітницька діяльність юридичних клінік формує буденну правосвідомість – «сукупність знань, ідей, ідеологічних і психологічних якостей окремої людини та громадянського суспільства в цілому відносно чинного права» [5, с. 81].

Другий – проведення правопросвітницьких заходів: публічних лекцій, семінарів, круглих столів, «юридичних клінік» на виїзді (виїзне консультування), правових шкіл тощо. В умовах воєнного стану такі заходи набули нових форм:

онлайн-марафони правової грамотності, інформаційні буклети для ВПО, правові інструкції у месенджерах. О. П. Письменна та Г. Є. Лазарчук підкреслюють, що медіатизація правопросвіти «сприяє більшій ефективності та зручності правопросвітницьких заходів, адже поширення інформації через мережу Інтернет є швидким та здатне охопити велику кількість людей» [11, с. 127].

Третій – опосередкований вплив через підготовку студентів-правників. Юридичні клініки є унікальними інституціями, що поєднують навчальну та правозахисну функції. Участь у роботі клінік формує у майбутніх юристів не лише практичні навички, але й правову культуру, відчуття соціальної відповідальності та правозахисну свідомість. Л. П. Амелічева доводить, що юридична клінічна освіта позитивно впливає на формування професійної ідентичності студентів-правників, їх ціннісних орієнтацій та правової культури [13, с. 10–12]. Отже, юридична клініка здійснює мультиплікаційний ефект: правова культура передається через правника, формуючи правову культуру суспільства.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що юридичні клініки країн ЄС виконують аналогічні функції. А. О. Поляков констатує, що в країнах Європейського Союзу юридичні клініки відіграють важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя та підвищенні рівня правової свідомості громадян, а їх діяльність підлягає загальним етичним стандартам та нормам про безоплатну правничу допомогу [14, с. 355]. Адаптація кращих практик ЄС до українських реалій є одним із перспективних напрямів розвитку правопросвітницької функції юридичних клінік.

5. Пропозиції щодо удосконалення законодавчого регулювання

Аналіз чинної нормативно-правової бази та практики функціонування юридичних клінік в умовах воєнного стану дає змогу сформулювати такі пропозиції щодо удосконалення правового регулювання.

Необхідність розробки та офіційного затвердження спеціального Порядку діяльності юридичних клінік в умовах надзвичайного та воєнного стану обумовлена потребою адаптувати класичну модель клінічної освіти до екстремальних безпекових викликів. Такий нормативний акт має чітко регламентувати перехід до дистанційного консультування через захищені цифрові канали, що дасть змогу зберегти безперервність надання допомоги під час забезпечення суворої конфіденційності та кібербезпеки персональних даних клієнтів. Важливим аспектом Порядку є визначення протоколів безпеки для студентів-консультантів і викладачів, а також створення гнучкого механізму координації з координаційними центрами безоплатної правничої допомоги для оперативного перенаправлення складних справ. Впровадження такого регламенту не лише легалізує специфічні методи роботи клінік у кризовий період, а й перетворить їх на стійку та інтегровану ланку загальнодержавної системи захисту прав людини, здатну ефективно функціонувати навіть за умов значних інституційних обмежень.

Запровадження цільового бюджетного фінансування правопросвітницьких програм юридичних клінік є критичним кроком для забезпечення реального доступу до правосуддя в умовах війни, оскільки воно дає змогу перейти від стаціонарного консультування до активної мобільної допомоги. Виділення державних коштів, за прикладом успішних практик країн ЄС, дасть змогу покривати логістичні та організаційні витрати на проведення виїзних сесій у місцях компактного проживання внутрішньо переміщених осіб та на деокупованих територіях, де правова інфраструктура часто зруйнована або паралізована. Таке фінансування не лише забезпечить сталість роботи клінік незалежно від внутрішніх ресурсів університетів, а й дасть змогу масштабувати правопросвітницькі заходи, фокусуючись на специфічних потребах постраждалого населення – від відновлення втрачених документів до оформлення компенсацій за зруйноване майно. Зрештою, державна інвестиція у юридичні клініки трансформує їх у мобільні центри правової стійкості, які здатні оперативно доносити експертну допомогу безпосередньо до тих, хто її найбільше потребує, зміцнюючи загальну довіру до державних інституцій та правової системи загалом.

Інтеграція правової просвіти у сфері воєнного, міжнародного гуманітарного права та захисту прав внутрішньо переміщених осіб до обов'язкових стандартів діяльності юридичних клінік є необхідною відповіддю на актуальні виклики національній безпеці та правопорядку. Встановлення чітких стандартів підготовки студентів-консультантів у цих специфічних галузях гарантуватиме фаховість і точність надаваних роз'яснень, що є критично важливим під час роботи з вразливими категоріями населення, чиї життєві інтереси безпосередньо залежать від коректної юридичної інтерпретації норм. Такий підхід дасть змогу уніфікувати освітній процес у юридичних клініках по всій країні, перетворюючи їх на спеціалізовані центри експертизи, де майбутні правники не лише опановують складний юридичний інструментарій воєнного часу, а й стають активними провідниками гуманітарних стандартів, забезпечуючи системну правову підтримку суспільства в умовах збройного конфлікту.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що юридична клініка є унікальним інститутом, який системно впливає на правову культуру суспільства, поєднуючи професійну підготовку майбутніх правників із виконанням надважливої соціальної місії. В умовах воєнного стану цей інститут трансформувалася у критично важливу ланку національної стійкості, адаптувавши свій зміст до вимог воєнного та міжнародного гуманітарного права, а форми роботи – до потреб дистанційної взаємодії з вразливими категоріями населення, як-от ВПО та ветерани. Юридичні клініки продемонстрували здатність бути оперативними центрами допомоги, що не лише надають консультації, а й активно формують правосвідомість громадян у кризові часи.

Водночас повна реалізація потенціалу юридичних клінік стримується низкою системних викликів, серед яких ключовими є невизначеність їх законодавчого статусу як суб'єктів безоплатної правничої допомоги та дефіцит цільового фінансування. Подальший розвиток цього напрямку вимагає створення спеціального правового регламенту для роботи в екстремальних умовах та активного впровадження міжнародного досвіду правопросвітництва під час збройних конфліктів. Лише через інституційне зміцнення та державну підтримку юридичні клініки зможуть остаточно закріпитися як регіональні центри правової експертизи, забезпечуючи сталий зв'язок між громадянським суспільством, академічною спільнотою та державою.

Список використаних джерел

1. Макарова О., Крилова Ю. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 30. С. 104–108 [Makarova, O., Krylova, Yu. (2015). Problemy formuvannia pravovoi kultury v ukrainskomu suspilstvi [Problems of forming a legal culture in Ukrainian society]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU. Ser. 18: Economy and law*. 30. 104–108].
2. Міхальова Ю. О. Філософсько-рефлексивне осмислення правової культури особистості: проблема агапелогічного підходу: дис. ... д-ра філос. за спец. 033 Філософія. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2023. 183 с.
3. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 123–128.
4. Брижко М. Правова культура молоді: дефініційний аналіз. *Наукові записки Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2023. Т. 178, № 22. С. 78–86.
5. Колеснік Т. Є. Вплив правової просвіти юридичних клінік на буденну правосвідомість людини. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1, т. 1. С. 78–85. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.1.10>
6. Кравченко Л., Сасенко О. Національна свідомість та національно-правова культура: проблеми формування. *Українська професійна освіта*. 2025. № 17. С. 9–18.
7. Аракелян М. Юридична клініка – ефективна модель надання безкоштовної правової допомоги в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 52–58.
8. Бежевець А. М. Роль та місце юридичної клініки в сучасній системі безоплатної правової допомоги в Україні. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1, т. 1. С. 14–21.
9. Шовкун А. А. Правопросвітницька діяльність суб'єктів управління системою надання безоплатної правничої допомоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 544–549.
10. Стандарти діяльності юридичних клінік України: схвалені Всеукр. З'їздом Асоціації юридичних клінік України від 19 черв. 2014 р., Протокол № 2. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-klinik-ukrajini.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).
11. Письменна О. П., Лазарчук Г. Є. Розвиток правопросвіти в юридичному клінічному русі та роль медіатизації у правопросвіті. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1, т. 1. С. 122–129.

12. Письменна О. Development of Legal Education in the Activities of Legal Clinics and the Application of Information Technologies during the Implementation of Legal Educational Measures. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2025. Vol. 3(38–03). P. 172–181.
13. Амелічева Л. П. Вплив юридичної клінічної освіти на професійну ідентичність студентів-правників. *Юридична клінічна практика: становлення, сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22 листоп. 2022 р.); уклад.: О. О. Орлова. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2022. С. 9–12.
14. Поляков А. Порівняльно-правовий аналіз регулювання діяльності юридичних клінік в країнах Європейського Союзу. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2024. С. 350–358.

Mykola Ostapiak, Ivan Kostiv. Legal clinic as an institution for forming the legal culture of society under martial law

The article investigates the role of legal clinics as an institutional mechanism for forming the legal culture of society under martial law in Ukraine. The theoretical and legal foundations of legal clinics' functioning are analyzed, their legal education function and impact on the level of citizens' legal consciousness are examined. The research explores the peculiarities of the transformation of legal education activities conducted by legal clinics under conditions of armed conflict, in particular: the expansion of target client groups, the introduction of remote and digital forms of work, and the increased public demand for legal assistance.

The article examines the structure of legal culture as an object of educational influence, with special emphasis on legal consciousness as its central element. It is argued that legal clinics exert a targeted influence on the formation of ordinary legal consciousness of citizens through three main mechanisms: direct legal counseling; conducting legal education events (lectures, seminars, online marathons, legal brochures); and indirect influence through the training of future lawyers who, in turn, disseminate legal culture in society.

A comparative legal analysis of the regulation of legal clinics' activities in EU countries demonstrates that in European practice, legal clinics play a significant role in ensuring access to justice and raising the level of citizens' legal awareness. The adaptation of EU best practices to Ukrainian realities is identified as a promising direction for strengthening the legal education function of legal clinics.

The study identifies the key problems that hinder the effective performance of the legal education function by legal clinics under martial law, namely: the absence of a clear legislative status for clinics as subjects of free legal aid; the lack of a special regulation for their operation under emergency and martial law; insufficient financial support; risks to information security in remote counseling; and the psychological state of student consultants themselves experiencing the consequences of hostilities.

Based on the analysis, the article formulates proposals for improving the legal regulation of legal clinics' activities, including: enshrining the status of legal clinics as official subjects of primary free legal aid in the Law of Ukraine on Free Legal Aid; developing a special procedure for legal clinics' activities under martial law; providing targeted budgetary funding for legal education programs in places of internally displaced persons' residence; and incorporating legal education on military law, the rights of IDPs, and international humanitarian law into mandatory standards for legal clinics' activities.

The research concludes that legal clinics, having proven their social effectiveness, have become key subjects of legal education in wartime conditions. Their further development requires appropriate legal support and institutional strengthening, which will contribute to raising the level of legal culture of Ukrainian society and strengthening its resilience in the conditions of armed conflict.

Keywords: *legal clinic, legal culture, legal education, legal consciousness, martial law, free legal aid, clinical legal education, internally displaced persons.*

*Дата першого надходження статті до видання: 20.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026 р.*